

INTERPUNKCIJA

Aleksejs Andronovs (Aleksey Andronov), Lidija Leikuma

Par dažām — „sīkajām” — rakstu zīmēm¹

Ikvienai tautai ir sava valoda, ko tā nodod nākamajām paaudzēm, ko cenšas kopt un attīstīt. Primārā valodai ir runas forma, bet, tautas kultūrai attīstoties, rodas un pilnveidojas arī rakstu forma. Rakstības rašanās ir svarīgs solis ceļā uz augstāku sabiedrības attīstības pakāpi. Arī valodas — dažādos līmeņos — kopšana tad kļūst vairāk apzināta, iegūst daudzveidīgas organizācijas formas. Rodas savi nosacījumi ortogrāfijā, savi interpunkcijā, tāpat veidojas, ieviešas un nostiprinās savi noteikti rakstu zīmju un to formas izvēles paradumi. Tas viss dažādām tautām ir vairāk vai mazāk atšķirīgs. Raksta mērķis — aktualizēt latviešu grāmatrūpniecības tradīcijas dažu tipogrāfisko zīmju lietojumā, tām vairāk pievērsties kā rakstu, nevis interpunkcijas zīmēm (kaut vairākas rakstu zīmes var izmantot polifunkcionāli). Ne velti jau pašā pirmajā latviešu valodnieku gramatikā tiek atgādināts: „No pieturas zīmēm izšķiramas rakstu zīmes” (Endzelīns, Milenbahs 1907, 239). Jautājuma problemātika ir starpdisciplināra — starp valodniecību un tipografikas mākslu, arī burtveidolu dizaina mākslu.

Tāpat kā par normālu parādību uztveram daudzveidīgo valodu pasauli ap sevi un vairāk vajadzīgās raugām pat (ie)mācīties, par pašsaprotamu uzskatām arī to, ka dažādās valodās ir dažādas skaņas, vārdu formas, teikuma uzbūves principi. Svarīgākos ievērojam, kaut jau vairāk vai mazāk diferencējam, kuri no tiem būtu „svarīgāki”, resp., mums vairāk vajadzīgi un noderīgi, bet kur var „palaist vieglāk”. Pieturzīmes pieder pie tām sistēmām, kam lielu vērību bieži vien neveltījam, drīzāk otrādi, — lietojot svešas valodas rakstu formu, mēdzam pārnest uz to savas dzimtās valodas interpunkcijas gramatiskos un intonātos principus. Vēl mazāk cilvēku aizdomājas, ka ne tikai lietošanas nosacījumi, bet arī pašu rakstu zīmju forma dažādās nacionālajās tradīcijās var būt atšķirīga un ka šķietamā nenoteiktība vai „brīvība” to lietojumā patiesībā ir mūsu nevēlēšanās (dažādu iemeslu dēļ, protams) noskaidrot, ka Kolumbam nav jābūt arī tai jomā, ko saucam par grāmatrūpniecību. Poligrāfijas jeb, kā šoreiz vairāk domāts, tipografikas tradīcijas tāpat būtu uzskatāmas par vērtību, kas jā saglabā un jākopj. Nacionālo identitāšu meklējumu laikā, ar ko patlaban esam aizrāvušies daudz, tas būtu pat īsti piedienīgi.

¹ Sk. arī 2008. gada Artura Ozola dienas konferences tēzes — Andronovs, Leikuma 2008a; tajās — par dažām tehniskām zīmēm vairāk nekā šai rakstā.

Rakstos lietojamo zīmju forma un funkcijas attīstās reizē ar poligrāfiskās tehnikas attīstību. Tas, kas rokrakstā varēja pastāvēt kā nediferencēts veselums (diez vai rakstītājs īpaši piedomā, cik mm garu strīpiņu viņš rokrakstā kurā reizē paveik), drukātajā tekstā ar to diskrēto raksturu kļūva neizbēgami šķirams (piemēram, atstarpju lietošana, svītriņu garums, citas zīmju formas izvēle, to lietojuma secības nianšes). Latviešu literārajai valodai piemīt bagātīgs rakstu zīmju inventārs, to lietošana balstās gadsimtiem ilgās tradīcijās un galīgi nostiprinājusies 20. gs., pateicoties gan valodnieku mērķtiecīgam kopšanas darbam, gan korektoru un poligrāfiķu rūpīgumam. (Par latviešu valodas grafisko zīmju kopumu rakstos un to lietošanas principiem plašākais pētījums pieder Ainai Blinkenai — sk. Blinkena 1969; 2009; arī Bergmane, Blinkena 1986, uz ko šai rakstā sanāk bieži atsaukties.) Varētu domāt, ka datortehnikas izplatīšanās, kas jūtami sāka atvieglināt maketēšanas procesu un pašu iespiešanas darbu 20. gs. beigās, veicinās arī teksta grafiskā noformējuma kultūras izplatīšanos un attīstību. Diemžēl mūsdienu poligrāfijas produkcijā vērojams tieši pretējs rezultāts, kam ir divi iemesli: 1) pie grāmatu maketēšanas strādā cilvēki ar datorlietotāja pamatprasmēm, bet bez vajadzīgajām profesionālajām zināšanām tipogrāfiskā, 2) datorprogrammu uzstādījumi pēc noklusējuma atbilst angļu valodas tradīcijām, bet ne visi lietotāji māk pārslēgt nepieciešamos parametrus, pieskaņojot savu darba vidi latviešu grāmatrūpniecības tradīcijām (jāatzīst, ka programmu latviskošana joprojām ir veikta tikai daļēji, turklāt bieži vien tā skar vienīgi izvēlņu tulkošanu latviešu valodā, bet ne nacionālo pamatuzstādījumu izstrādi).

Lai varētu attīstīt datortehnoloģijas saskaņā ar klasiskām nacionālajām tradīcijām un mūsdienu prasībām, darbā ar datoru uzmanība pievēršama gan parasto interpunkcijas zīmju pareizai lietošanai, tām pildot dažādas funkcijas, gan īpašu valodniecības simbolu salikšanas iespējām un problēmām, kas saistītas ar korektu salikumu (par to šeit runāts netiks, bet sk. Leikuma, Andronovs 2005, 6–11; Andronovs, Leikuma 2008b).

Šai rakstā galvenā vēriba tiek veltīta divām rakstu zīmēm, kas pašreizējā praksē bieži neatbilst latviešu poligrāfijas tradīcijām un kam nav konsekvencu lietojumā (nenoteiktības vairošanā savu lielu artavu diemžēl pienesuši arī valodnieki, par ko konkrētāk — turpmāk). Pirmkārt, tās ir dažāda garuma horizontālās svītras, kā izmantojums ir daudzveidīgs, un, otrkārt, pēdiņas.

1. Horizontālās svītras

Koptā pareizrakstībā būtu jādiferencē vismaz divējāda garuma horizontālās svītras: **domuzīme** (—), kurai parasti no abām pusēm liekamas atstarpes, izņemot (sa)vienotājzīmes funkciju (Blinkena 1969, 355; 2009, 384), un **defise** (-), ko izmanto

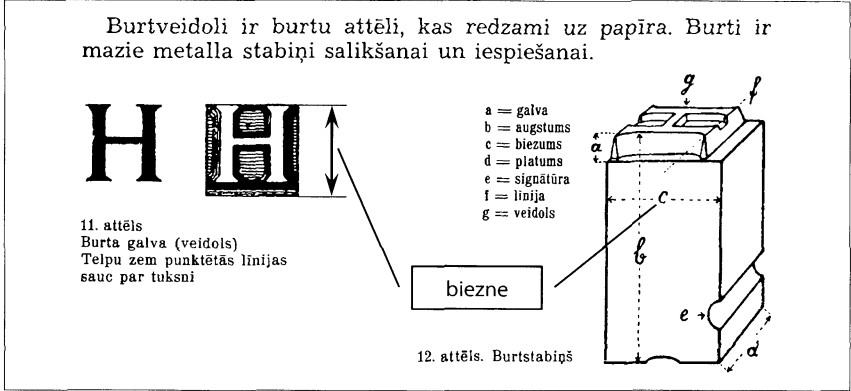
plaši un vienmēr bez atstarpēm no abām pusēm²: pārnesot vārdus jaunā rindā, rakstot dubultuzvārdus (*Vaira Viķe-Freiberga*), pierakstot skaņu atdarinājumus (*pēk-pēkl!*), valodniecībā rādot vārda sastāvdaļas (piedēklis *-tāj-*) u. tml.³ Diemžēl populārākais teksta redaktors „MS Word”, automātiski formatējot tekstu, īstās domuzīmes (—) vietā liek pusgaro (–), un datorrakstītājs visbiežāk tam „nepretojas”. Tas pats notiek ar defisi, ja tā gadās pēc atstarpes (piemēram, rādot vārda sastāvdaļu): dators pārvērš pareizo *-tāj-s* par *-tāj-s*. Dažs rakstītājs to pat neievēro vai nepievērš tam uzmanību, cits domā, ka „tā vajag”, ja jau dators piedāvā... Tomēr, ienākot un nostiprinoties jaunām tehnoloģijām ar to daudzveidīgajiem piedāvājumiem, ko, bez šaubām, lietpratēji arī prasmīgi izmanto, nebūtu jāaizmirst, ka katrai no minētajām horizontālajām svītrām latviešu tipogrāfiskā jau ir savas lietojuma tradīcijas. Vajag tikai zināt, ko īsti gribam, un prast korekti izmantot datora milzīgās iespējas — lai tas būtu nevis ļaunais gars, kurš nebeidzami kārdina un maldina, tāpēc tā aplamajiem piedāvājumiem jāturas pretī, bet gan veikls un palīdzīgs draugs (ļoti vēlama tam, protams, būtu datorprogrammu pilnīga latviskošana). Un šeit nu nākas pievienoties datortehnoloģiju speciālistiem, ka „tehnoloģijas paver jaunas iespējas valodas lietojumam un izplatībai, taču vienlaikus arī ierobežo un pat izspiež latviešu valodu no lietojumiem, kuros tai vēl nav radīts nepieciešamais tehnoloģiskais nodrošinājums” (Skadiņa, Vasiljevs 2013, 453) — minētā izspiešana ir notikusi (un diemžēl turpinās) ar tradicionālo latviešu tipogrāfijas domuzīmi un pēdiņām.

Rūpīgāk pārskatot pirmskara izdevumus, ikvienam interesentam kļūst skaidrs, ka ar **domuzīmi** tolaik tiek saprasta horizontāla svītra, kuras garums tradicionāli atbilst tipogrāfiskās literas jeb burtstabiņa augstumam, resp., burta biezumam (lielumam) jeb biežnei, t. i., burta ķermeņa izmēram burta attēla stāvvirzienā (Auziņš 1942, 39) (tas ir drusku lielāks nekā iespīestā lielā burta augstums, jo nāk klāt vēl malas — sk. 1. attēlu). Biezni tipogrāfiskā sistēmā mēri punktos, un 10 pt burtiem domuzīme ir 10 pt gara; angļiski to sauc par „em-dash”, jo tās garums līdzinās lielā burta *M* platumam⁴ (dažāda dizaina rakstā *M* burta horizontālā platuma un domuzīmes garuma atbilsme mūsdienu burtveidos gan variē). Praktiski šāda domuzīme ir aptuveni trīsreiz garāka par defisi, sal. — un ---).

² Te der atgādināt, ka dators piedāvā iespēju lietot maketā gan nedalāmo defisi (īsinājumaustiņš „Ctrl + Shift + -”), kura pārvietojas uz nākamo rindu kopā ar vārdu vai vārda daļu, ar ko tā saistīta, gan „gaistošo” defisi (īsinājumaustiņš „Ctrl + -”), kas izdrukā parādās tikai rindas beigās, bet „izzūd” citur.

³ Par citu vēl vienu svītriņu — mīnusa zīmi — sk. tālāk.

⁴ Savukārt pusgaro domuzīmi angļu valodā sauc par „em-dash”, jo tās garums līdzinās lielā burta *N* platumam (runājot precīzāk, tā ir divreiz īsāka par īsto domuzīmi, tātad 10 pt burtiem tā ir 5 pt gara).

1. attēls. Tipogrāfiskā litera jeb burtstabiņš un attiecīgās mērvienības

Garās (īstās) domuzīmes lietojuma ilustrēšanai sniedzam īsus fragmentus no 20. gs. valodnieku darbiem; viņi, domājams, pret teksta grafisko noformējumu bijuši „visuzmanīgākie” arī tolaik (sk. 2. attēlu). Te acīmredzot der vēl piezīmēt, ka „sīko” rakstu zīmju lietojums līdz ar pāreju no fraktūras uz antikvu nemainās, sal. attēlus turpmāk.

b) Īrmatnejee ga r e e patīfani un divīfani ir ļaihfīnati tahdās fīlbēs, fas no laifa gala ūtahwejuļčas wairafīlbu wahrda beigās, pee fam **ai** un **ee** pahrwehrīchas par **i**, turpretim **au** un **o** — par **u**. Tā peem. garais **a** ļaihfīnats ā-zelnu wcenīf. nominatīvā (peem. „ieewa”; garums paglahbees

Latweeschu walodas mahciba. J. Endzelina un K. Mühlenbacha sarakstīta.
Rīga : K. J. Zichmaņa apgahdībā, 1907, 9. lpp.

Nav iemesla skaust — kā to dažkārt dzird darām — tagadnes dīvdabjus ar -ošs no intransīviem verbiem. **Tekošs ūdens, guļošs zaķis, kaņojoša valsts** ir bez vainas, un tiem dažkārt cita nianse nekā attiecīgajiem darītālvārdiem ar -tājs, -ējs: „skrejošs zirgs”

Valodas un rakstības jautājumi. Red. J. Endzelins, sak. V. Rūķe.
Rīga : Ramaves apgāds, 1940, 12. lpp.

dialektu starpā atrodas vesela rinda „pārejas izlokšņu”. Šie trīs dialekti ir — tāmnieku, vidus un augšzemnieku.

J. Endzelins. Latviešu valodas gramatika.
Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951, 9. lpp.

2. attēls. Tekstu paraugi

Lingvistu darbos, kur tiek skaidrots pieturzīmju lietojums tekstā, domuzīme, saprotams, rādīta istā jeb garā, sk. 3. attēlu.

498. §. Domu zīme (—).

1. Domu zīme lietojama starp teikuma priekšmetu un izteicēju, kad izteicējs ir lietvārds un trūkst saitiņas, piem.: *Meli — taisnības ielāps (izlaista saitiņa: ir). Es — laba dziedātāja (izlaists: esmu), tu — labs piebalsotājs (izlaists: esi), mums labi kopā saskanēs.*

V. Bērziņa. Latviešu valodas gramatika. Vidusskolas kurss. Otrs, labots un papildināts izdevums. Rīga : Latvju grāmata, 1943, 258. lpp.

8) Sarunās starp diviem vai vairāk runātājiem lietājama domu zīme pēc punkta, jautājamās un izsaukamās zīmes, kur viens runātājs beidz savus vārdus un otrs iesāk runāt: „Kur tecēji tu, gailīti, ritu agri rasiņā?” — „Ciemā teku meitas celt, nav māmiņas cēlējiņas.”

9) Starp cipariem domu zīme nozīmē „līdz”: 2—3 tūkstoši.

J. Endzelins, K. Milenbahs. Latviešu valodas mācība. Četrpadsmitais izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1993, 183. lpp.

3. attēls. Domuzīme tekstā

Tradicionālā tipogrāfijas domuzīme, tāpat kā citas svarīgākās rakstu zīmes, tiek minēta un attēlota arī poligrāfijas jautājumiem veltītos izdevumos, piemēram, Anša Auziņa (Auziņš 1942), Jāņa Grīnberga un Friča Kleinberga (Grīnbergs, Kleinbergs 1944) u. c. darbos (sk. 4. attēlu, kur šķirkli aprakstīts pēdiņu lietojums, bet dotas arī citas zīmes, tostarp domuzīme).

Pēdiņas Gänsefüßchen кавычки. Zos-pēdiņas, zīme vārdu, teikumu, sarunu, citātu atzīmēšanai un izcelšanai no pārējā teksta. Salikumos visbiežāk lieto šādas pēdiņu zīmes: „—” fraktūras burtiem, „—” un «—» latīņu burtiem. Angļu valodā lieto “—” vai ‘—’. Bieži pēdiņas lieto tabulāros salikumos un cenu rādītājos vārdu un nosaukumu atkārtošanai (,). Ciparu atkārtošanai pēdiņas nelieto. Ja ar pēdiņām apzīmētā teikumā vai citātā vēl jāliek pēdiņas, tad lieto „—”. Ja pēdiņas lieto vārda pa vārdam atkārtotas sarunas vai citāta sākumā un beigās, tad beigu pēdiņas liek pēc punkta, domu zīmes, jautātāja vai izsaukēja.

(Auziņš 1942, 30)

4. attēls. Šķirklis „pēdiņas” A. Auziņa grāmatā

Par domuzīmes vēsturi sk. Bergmane, Blinkena 1986, 223–232, tās funkciju apraksts sniegts A. Blinkenas monogrāfijā „Latviešu interpunkcija” (Blinkena 1969, 350–358; 2009, 379–387). Šeit gan jāpiezīmē, ka grāmatas jaunajā izdevumā šīs (un dažas citas) rakstzīmes attēls mainās līdz ar iespiedumtehnoloģiju maiņu, kaut lasītājs par to brīdināts netiek (sal.: „*Bio-Savāra—Laplasa likums*”⁵ (1969, 356) un „*Bio-Savāra—Laplasa likums*” (2009, 384) u. tml.).

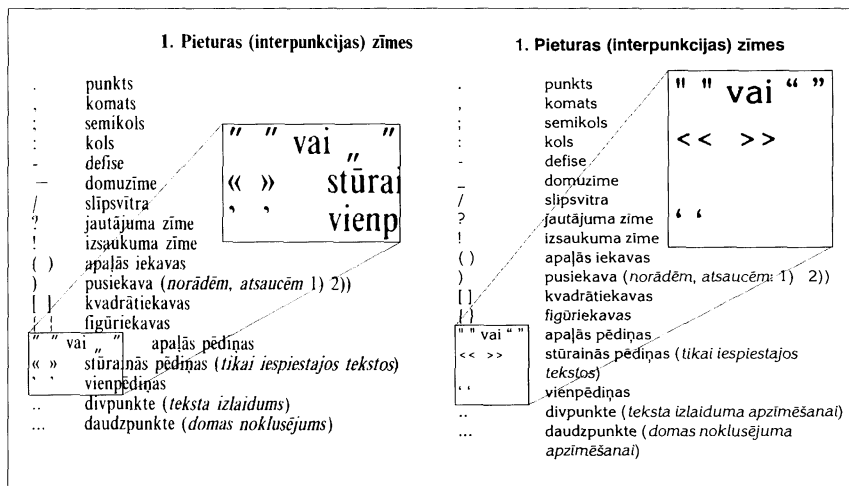
Jāatzīst, ka monogrāfijas autore ir visai neprecīza lietoto zīmju tehnisko parametru aprakstā. Domuzīme nav „homonīma” mīnuszīmei (Blinkena 1969, 357, 393; 2009, 386, 418), bet ir īsāka (sk. 1969, 357); starpība gan vairs nav redzama grāmatas jaunajā izdevumā (2009, 386). Patiesībā defise nav tikai uz pusi īsāka par domuzīmi (1969, 380) — ja vien šeit domāta pirmajā izdevumā lietotā īstā domuzīme, nevis pusgarā, uz kuru pāriets 2009. gada izdevumā, — bet vēl īsāka. Otrajā, pārstrādātajā, monogrāfijas izdevumā ieviestas alūzijas angļu termini: tiek apgalvots, ka domuzīme ir burta m platuma, bet defise — burta n platuma (2009, 379, 407). Tomēr arī te jāaizrāda uz vairākām kļūdām: vispirms, būtu jārunā par lielo, nevis mazo burtu platumu; otrkārt, grāmatā viscaur lietota (pusgarā) domuzīme, kas līdzinās N burta, nevis M burta platumam, treškārt, defise nekad nav bijusi N burta platuma (ar šo apgalvojumu autore sajauc defisi un pusgaro domuzīmi, lai arī grāmatā defise, izmantota, piemēram, vārdu pārnesumam, iespiesta pareizi — kā pavisam īsa horizontāla svītriņa (sk. 10. attēlu).

Pāreju no īstās jeb garās domuzīmes (—) uz pusgaro (–) ir veicinājušas attiecīgas datorprogrammas, kas tekstā veic sev vēlamos „uzlabojumus” un rakstzīmes, saprotams, pēc attiecīga iestādījuma, konvertē automātiski. Šo rakstzīmi jeb agrākās īstās domuzīmes pusi, ko nu arī liela daļa valodnieku sauc par domuzīmi, kā vienotājdomuzīmi jeb ciešo domuzīmi skaidro Valentīna Skujiņa (1999, 119–120). Monogrāfiskajā izdevumā par latviešu terminoloģijas attīstību (Skujiņa 2002) autore runā par vienotājdomuzīmi un defisi, piemēram izmantojot arī jau tradicionālo vārdkopu *Gē-Lisaka—Šarla likums* (2002, 120); šai darbā konsekventi lietota agrākā (īstā, garā) domuzīme, kas izmantota arī intervāla starp skaitļiem rādīšanai, diemžēl jaucot atstarpju lietojumu (sal. „[155, 83 — 86; 259, 1]” (2002, 7, pirmā rindkopa) un „[150, 93—94; 253; 259, 2—4]” (2002, 9, priekšpēdējā rindkopa)), un neba nu autore pie tā vainīga. Par vienotājzīmi runā arī citi autori, piemēram, rakstot: „Vienotājzīmi kā nosacītu grafisku zīmi (mīnuszīmi, vienotājzīmi ķīmijas formulās (kas tomēr nav viens un tas pats, par to sk. turpmāk —

⁵ Citējot tekstu, kas bija kursivēts avotā, kursivējums paturēts un lietotas pēdiņas.

AA, LL) raksta bez atstarpēm starp vienojamiem elementiem” (Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002, 218). Arī jaunajā „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (2007) atrodama gan istā domuzīme (—) (VPSV 2007, 97–98 — šķirklis „domuzīme”), gan pusgarā (–), kas, līdzīgi kā autorēm iepriekš, saukta par vienotājdomuzīmi (VPSV 2007, 448–449 — šķirklis „vienotājdomuzīme”).

Ne tikai A. Blinkenai, arī citiem autoriem gadās „nepamanīt” rakstu zīmju grafiskā izskata maiņu, atkārtoti izdodot savus darbus. Ir dīvaini, ka autoru darbu pārpublicējumi mūsdienās tehniskā noformējuma ziņā nekļūst kvalitatīvāki, bet bieži ir otrādi. Acīmredzot tas tāpēc, ka „sīkās” rakstu zīmes netiek uzskatītas par ievēribas vērtām. Un, kamēr autori nesāks par savu darbu tehnisko noformējumu iestāties krasāk, nekas jau arī nemainīsies... Tomēr — vai par to būtu „jāuztraucas” un iespēšanai iesniegtais manuskripts „jāuzmana” tikai autoriem? „Nepamanītas” nepamatotas maiņas notikušas pat apcerējumā, kas veltīts latviešu valodas saīsinājumiem — sk. Bankavs 1994; 117 un 2003, 209; sal. domuzīmes (arī apaļo pēdiņu un vienpēdiņu) atveidojumu 5. attēlā — tradicionālajām latviešu tipogrāfijas zīmēm atbilst tikai pirmā izdevuma (1994) domuzīme).

(Bankavs 1994, 117)

(Bankavs 2003, 209)

5. attēls. Rakstzīmes A. Bankava saīsinājumu vārdnīcās

Pārlūkojot mūsdienu lingvistiskos izdevumus kopumā, ir redzams, ka jaunā tendence — pāreja uz pusgaro domuzīmi garās vietā — skārusi vai visas izdevniecības. Īsto, resp., garo domuzīmi samērā konsekventi paturējis laikam vairs tikai apgāds „Zinātne”. Līdz aptuveni 90. gadu vidum to izmantoja arī apgāds „Zvaigzne ABC” (agrāk — „Zvaigzne”), kaut datoru ēra ar latviski neiestādītām datorlietojuma programmām jau bija sākusies. Maiņa notika 90. gadu beigās. Tā, piemēram, R. Lāces mācību grāmatā vidusskolai (1995) lietota latviešiem tradicionālā domuzīme (—), un tāda tā redzama arī starp skaitļiem (piemēram, „J. Alunāns (1832—1864)” 66. lpp.), kaut ne grāmatas nosaukumā: „Latviešu valoda 10.-12. klasei”), bet jau 1998. gadā izdotajā autoru kolektīva (J. Kušķis, A. Laua, I. Lokmane, Dz. Paegle, M. Rudzīte) grāmatā ar tādu pašu nosaukumu tradicionālā domuzīme ieraugāma vairs tikai grāmatas „pasītē”. Tajā rakstīts divējādi: minēta „Latviešu valodas programma 1.—12. klasei”, bet titullapā jau ir „Latviešu valoda 10.-12. klasei” — ar defisi starp skaitļiem kā R. Lāces grāmatā (korektore abiem izdevumiem ir Z. Stikute). Stāvi un brīnīes! No otras puses, īstā, resp., garā domuzīme apgādā „Zvaigzne ABC” izmantota Dz. Paegles un J. Kušķa darbā „Kā latvietis runā ...” (2002) (uz vāka — ar atstarpi pirms daudzpunktes, „pasītē” — bez atstarpes, atgādinot par vēl kādu kopjamu latviešu pareizrakstības lietu...) un droši vien vēl kādos izdevumos.

Tradicionālo domuzīmi 20. gs. izskaņā varēja „sarunāt” arī citos apgādos, piemēram, „Jumavā”, sk. „Angļu-latviešu skaidrojošā datorvārdnīca” (1998; maketētāja R. Vilīte, sastādītāji — L. Leikuma, S. Zariņa, M. Ābeltiņš). Izņēmumi ir bijuši visos laikos, un tradicionālo garo domuzīmi „tehniski” varēja (un var joprojām) dabūt gatavu, lai arī tastatūrā nav atsevišķa tai atbilstoša taustiņa⁶. Savukārt — apgādu tradīcijas noteiktu rakstu zīmju lietošanā būtu derīgi aplūkot kādā citā pētījumā.

Pusgarā domuzīme nepārprotami ir ienākusi no angļu valodas (kopā ar attiecīgu iestādījumu datorprogrammās). Pusgaru to diemžēl ir prasījis arī jaunais Latvijas valsts standarts LVS 24-93 (sk. 6. attēlu), tāpat — Tulkošanas un terminoloģijas centrs (Rokasgrāmata 2006, 67).

⁶ „MS Word” tai ir piešķirta taustiņu kombinācija „Ctrl + Alt + - (ciparu tastatūras mīnuss)”; pusgaro domuzīmi var dabūt, nospiežot „Ctrl + -”; var arī, protams, iegaumēt šo simbolu kodus: ASCII („Alt + 0151” resp. „Alt + 0150” (ciparu tastatūrā)) vai „Unicode” („2014” resp. „2013” un taustiņu kombinācija „Alt + x”).

4.5. Pieturzīmes

4.5.1. Pieturzīmju saraksts

simbols	zīmes nosaukums latviski	zīmes nosaukums angļiski
.	punkts	full stop
,	komats	comma
;	semikols	semicolon
:	kols	colon
!	izsaukuma zīme	exclamation mark
?	jautājuma zīme	question mark
-	defīse	hyphen
—	domuzīme	dash
(kreisā apalā iekava	left parenthesis
)	labā apalā iekava	right parenthesis
[kreisā kvadrātieka	left square bracket
]	labā kvadrātieka	right square bracket
«	kreisās stūrainās pēdiņas	left-pointing double angle quotation mark
»	labās stūrainās pēdiņas	right-pointing double angle quotation mark
„	apakšējās divkomatu pēdiņas	low double comma quotation mark
“	augšējās divkomatu pēdiņas	double comma quotation mark
‘	vienpēdiņa	single comma quotation mark
’	apostrofs	apostrophe
/	slīpsvītra	solidus
..	divpunkte	two dot leader
...	daudzpunkte	dots (horizontal ellipsis)

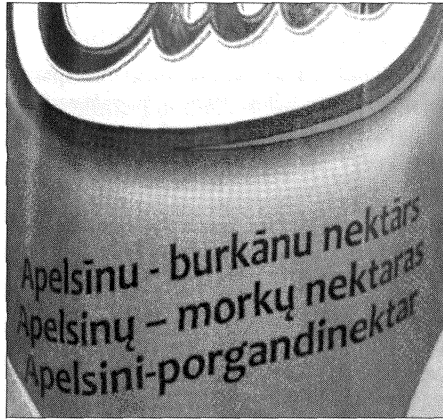
4.5.2. Latviešu valodā lieto divu veidu pēdiņu pārus [5]:

- labās un kreisās stūrainās pēdiņas un
 - augšējās un apakšējās divkomatu pēdiņas.
- Iespiedumā pēc nozīmes šīs pēdiņas neatšķir.

6. attēls. Simbolu saraksts Latvijas valsts standartā LVS 24-93

Turpinot klasiskās latviešu tipogrāfijas tradīcijas, būtu jāatgriežas pie istās domuzīmes. Salīdzinot, piemēram, latviešu valodnieku monumentālās izstrādes — „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika“ (I–II, 1959–1962) un „Latviešu valodas gramatika“ (2013) —, secināms, ka domuzīmes lietojums korekts ir 1959. gada izdevumā. Savukārt — kā rāda Latvijas Zinātņu akadēmijas žurnāls „Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis“ (šo rakstot, skatīts „LZA Vēstu“ 2010. gada 3./4. nr.) un atsevišķi apgāda „Zinātne“ izdevumi, arī mūdienās nav necik sarežģīti atrast tradicionālo latviešu garo domuzīmi. „Zvaigzne ABC“ klasisko garo latviešu domuzīmi (—) gan atrod (sk. A. Lauas „Latviešu literārās valodas fonētika“ (1997) (4. pārstr. un papild. izd.)), gan atkal pazaudē (Skujiņa 1999, 119; 2014, 89).

Diezīn vai nacionālās tradīcijas atspoguļo šāds uz pazīstamas firmas dzēriena pakas atrodams rakstījums (sk. 7. attēlu.).

7. attēls. Produkta nosaukums trīs valodās

Vērtējot kopumā, tā bez apdoma iegādātā „importa manta“, kas stipri nomākusi pašmāju ražojumu, — pusgarā domuzīme (–) — nav laikam pavisam atmetama: tā var būt noderīga, rādot intervālu starp skaitļiem (1–5; lietojama bez atstarpēm!). Šādi tiek praktizēts arvien biežāk, un, domājams, šis paņēmieni ir atbalstāms (tas ļautu arī diferencēt A. Blinkenas minētos „neērtos“ gadījumus, sal.: *Rīt spīdēs saule un būs arī siltāks – 21–26 grādi* (Blinkena 2009, 386) un *..būs arī siltāks — 21–26 grādi*). Pusgarā domuzīme noder, lai rādītu intervālu starp „plikiem“ skaitļiem, piemēram, *1.–5. aprīlis*, bet ne tādā savienojumā kā *31. marts — 1. aprīlis*.

Te vēl der piebilst, ka agrākajā mūsu publikācijā pusgarā domuzīme nepareizi saukta par mīnusa zīmi (Andronovs, Leikuma 2008a, 6). Patiesībā šīs zīmes ir dažādas (par šo arī 115. lpp.): mīnusa funkcijā lietotā svītriņa, lai arī garuma ziņā līdzinās pusgarajai domuzīmei, ir novietota drusku augstāk — tādā pašā līmenī kā plusa zīmes horizontālā svītra, sal. blakus liktus plusu un mīnusu (+–) ar plusu un pusgaro domuzīmi (+–). Citās burtu garnitūrās šī atšķirība var būt vēl vairāk izteikta, sal. „Times New Roman“: +- un +–.

Horizontālo svītru isā apskata nobeigumā varbūt varētu pieminēt vēl to, ka iepriekšējo gadsimtu mijā vārda dališanai morfoloģiskās sastāvdaļās izmantota istā, resp., garā domuzīme (sk. 8. attēlu). Šādi kādu laiku praktizēts Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstos, bet pie tā atgriezies, saprotams, nevajadzētu. Par **defisi** un tās funkcijām tuvāk sk. Bergmane, Blinkena 1986, 241–247; Blinkena 2009, 407–411; arī šās rakstu zīmes vēsturē netrūkst savu peripetiju, kaut par tās grafisko izskatu „karstu cīņiņu“ nav bijis.

Par galotni —ums.

Ar galotni —ums ceļas leetu vardi no parejošu, nepar-
ejošu un bezpersonisku laika vardu pagatnes celmeem. Šos
leetu vardus darinot, eeverojams sekošs majeens: Pagatnes
trešās personas veetā jaleek galotne —ums; ja tagadné citads

Mühlenbachs. Par galotni —ums.

Rakstu krajums izdots no Rīgas latviešu Beedribas Zinību Komisijas. 13. krajums. Rīga, 1901, 47. lpp.

8. attēls. Domuzīme defises funkcijā

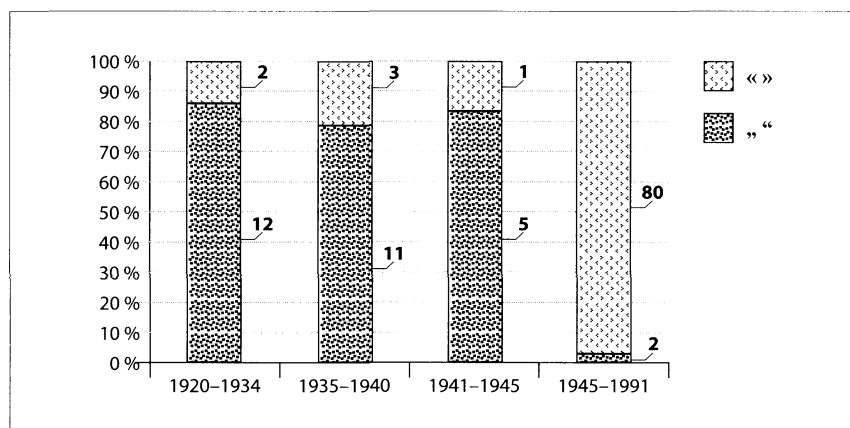
2. Pēdiņas

„Pēdiņas ir divdaļīga izdalītājpieturzīme, kas latviešu rakstos, tāpat kā krievu rakstos, ienāk 18. gs. beigās” (Bergmane, Blinkena 1986, 234–236). Pēdiņas var būt pāra (atšķirīgas atvērēj- un aizvērējpēdiņas) un nepāra, resp., vienādas sākumā un beigās („..”). Pēc izskata šķir tā saucamās „apaļās” pēdiņas un «stūrainās» pēdiņas⁷. Latviešu valodā tradicionāli izmanto pāra pēdiņas (apaļās biežāk nekā stūrainās («..» vai »..«)). Nepāra pēdiņas bija raksturīgas „mašīnrakstīšanas laikmetam”, kad vajadzēja taupīt taustiņu skaitu tastatūrā (kaut dažkārt (un pat ne tik reti) tās izmanto arī mūsdienās). Mašīnraksta pēdiņas ir mazāk informatīvas, jo citējuma sākumu un beigas tad diferencē tikai pēdiņu novietojums pēc resp. pirms atstarpes un ne vairs pašu pēdiņu forma. Ar datoru ienākšanu aprītē šis mašīnrakstīšanā būtiskais risinājums vairs nav aktuāls — modelēšanas iespējas tagad ir vai bezgalīgas (un savā ziņā ir pat aizvainojoši ignorēt to, ko datortehnikas un tipografikas speciālisti ir izdomājuši un iestrādājuši programmatūrā). Tipogrāfiskā salikumā par ērtākām tiek uzskatītas atšķirīgas rakstu zīmes, citējumu sākot un citējumu beidzot, tāpēc pāra pēdiņas ir divējādas — atvērējpēdiņas un aizvērējpēdiņas. Tā tam būtu vajadzējis saglabāties arī datorrakstā.

Pēdiņas, ko lietojam salikuma sākumā, saucam tād par **atvērējpēdiņām**, salikuma beigās — par **aizvērējpēdiņām**, un tādas ir gan apaļās, gan stūrainās. Gan stūrainās atvērējpēdiņas, gan stūrainās aizvērējpēdiņas atrodas vienādā augstumā — («..» vai »..«), un šeit vienīgā lietojuma īpatnība praksē ir tāda, ka kādu laiku poligrāfijā tika izmantotas pēdiņas ar „knābi” uz iekšpusi — («..«), sk. Grīnbergs, Kleinbergs 1944, 77. Šo tradīciju mūsdienās konsekventi uztur, šķiet, tikai Latgales Kultūras centra izdevniecība Rēzeknē (vadītājs J. Elksnis).

⁷ Krievu valodā pirmās sauc „лакпи” (‘ķepiņas’), otras — „ёлочки” (‘egļītes’); interesanti, ka latviešu valodā, kur vairāk izplatītas ir tieši apaļās pēdiņas, uz to šķietami norāda arī pats termins („pēdiņas” — ‘mazas pēdas’).

Otra veida stūraino pēdiņu — ar „knābi” uz ārpusi («..») — lietojums ir daudz plašāks, kaut ne pirmskara izdevējdarbībā. Iestājoties par „tiesībām” lietot latviešu tradicionālās apaļās pēdiņas izdevumā „Psalmu dziedāšana Latgalē” (2012), īpašu pētījumu par pēdiņu lietojumu pirmskara folkloristikas izdevumos veikusi Sanita Bērziņa-Reinsone. Pētījuma rezultātus autore ir ļāvusi izmantot šai rakstā, un viņas dati liecina, ka apaļās pēdiņas nepārprotami dominē līdz 1944. gadam, sk. 9. attēlu (skaitļi stabiņos rāda apskatīto attiecīgā perioda avotu skaitu).

9. attēls. Stūraino un apaļo pēdiņu izmantojuma dinamika folkloristikas apcerējumos

Stūrainās pēdiņas plašumā gājušas pēckara gados krievu poligrāfijas iespaidā, tāpēc nav brīnums, ka dažā valodnieku darbā tās vēlāk rādītas jau kā vienīgās, sk., piemēram, Ceplīte, Ceplītis 1991, 181 (nav mainītas arī otrajā, pārstrādātajā, grāmatas izdevumā: Ceplīte, Ceplītis 1997, 174).

Par latviešu pēdiņu vēsturi sk. Bergmane, Blinkena 1986, 234–235, savukārt A. Blinkenas monogrāfijā (1969, 370) pieminētas tikai tādas apaļās aizvērējpēdiņas („”)⁸, kādas Latvijā pirmskara izdevumos, šķiet, nav lietotas vispār. Pretējā gadījumā būtu grūti saprotams to noklusējums mācības grāmatā burtlielēm — sk. Grīnbergs, Kleinbergs 1944, 77; sal. arī Auziņš 1942, 301, sk. 4. attēlu.

„Revolūcija” pēdiņu lietojumā latviešu rakstos sākas līdz ar datoru ienākšanu ikdienas aprītē, un maiņa no tradicionālā uz mehānisko (ar

⁸ Labākai pēdiņu formas variāciju saredzamībai piemēros turpmāk lietosim „Times New Roman” burtkopas pēdiņas.

šo saprotot datorrakstītāja mehānisku pakļaušanos datora programmu piedāvājumam, ne vairs pašam „vadot procesu”) kļuva „nevadāma”, turpmāko latviešu poligrāfisko produkciju padarot raibum raibu. Diemžēl valodnieki pret šo nav protestējuši, bet, taisni otrādi, paklausīgi sekojuši piedāvātajam juceklim. Nav izņēmums arī otrs, pārstrādātais, autoritatīvās A. Blinkenas grāmatas izdevums.

A. Blinkena pēdiņas aplūko nodaļā „Interpunkcija un tradīcija” (1969, 31; sal. 2009, 33), un, lai cik divaini tas arī būtu, šeit pēdiņu formas (un arī to raksturojuma!) ziņā valda īsts haoss (nez cik tā ir pašas autore, cik izdevēju vaina) — sk. citātu 10. attēlā.

jums. Tā, latviešu valodā jau kopš pēdiņu lietošanas sākumiem pieņemts (ar retiem izņēmumiem) apaļās atvērējpediņas rakstīt apakšā un aizvērējpediņas augšā, pie tam abos gadījumos pēdiņas raksta divu blakus novietotu komatu veidā („ ”), tāpat kā dara krievu un vācu valodā, turpretim angļu valodā arī atvērējpediņas raksta virs rindas un turklāt apgrieztu komatu veidā (“— vai “—).⁴⁶ Par zināmu tradīciju var runāt sakarā ar pietur-

<..>

«Здравствуйте, батюшка Аркадий Павлович»⁴⁸. Angļu valodā aizvērējpediņu novietojums ir diferencēts atkarā no tā, vai tiešā runa atrodas teikuma beigās vai arī tai seko piebilde, piemēram, “—”, *said he*, “—”.⁴⁹

(Blinkena 1969, 31, 32)

visciešākā saskare. Tradicionāli nosacīta, piemēram, ir pieturzīmju tīri grafiskā forma un novietojums. Latviešu valodā jau kopš pēdiņu lietošanas sākumiem pieņemts (ar retiem izņēmumiem) apaļās atvērējpediņas rakstīt apakšā un aizvērējpediņas augšā, turklāt abos gadījumos pēdiņas raksta divu blakus novietotu komatu veidā („ ”), tāpat kā dara krievu un vācu valodā, turpretim angļu valodā, bieži arī vācu valodā, atvērējpediņas raksta virs rindas un turklāt apgrieztu komatu veidā (“— vai “—).¹ Par zināmu tradīciju

<..>

Angļu valodā aizvērējpediņu novietojums ir diferencēts atkarā no tā, vai tiešā runa atrodas teikuma beigās vai arī tai seko piebilde, piemēram: “—”, *said he*, “—”.¹

(Blinkena 2009, 33, 34)

10. attēls. Par pēdiņu lietojumu A. Blinkenas darbos par interpunkciju

Neatkārtojot vairs par aplamo aizvērējpēdiņu, pirmajā izdevumā acīs krīt nepareizās, resp., vietām samainītās, angļu valodas pēdiņas, lai arī autores norādītajā avotā viss ir korekti (A. Blinkenas „citētais“ atvērējpēdiņu variants („..) tajā nemaz nav rādīts) — sk. 11. attēlu.

He said, “_____.”
 “_____”, said he, “_____.” (The first comma should be
 outside the quotation marks since it is not a punctuation of the

Уэст М., Кимбер П. Ф. Справочник по английской орфографии, пунктуации, грамматике.
 Ленинград: Учпедгиз. Ленингр. отдние, 1963, с. 187.
 (= M. West, P. F. Kimber. Deskbook of Correct English)

11. attēls. Par pēdiņu lietojumu angļu valodā

2009. gada izdevumā šī vieta ir labota (un atkal — nevar zināt, vai tas ir noticis apzināti, vai varbūt ir tikai automātiskā datora formatējuma „nopelns“). Fragmentā par aizvērējpēdiņu novietojumu pēdiņas rādītas jau pareizi, toties apgalvojums par diviem atvērējpēdiņu variantiem ilustrēts ar visai jocīgām pēdiņām, ko bez īpašas piepūles datorā nav pat iespējams dabūt — „Unicode“ tabulā šādi orientētu pēdiņu (ar „galviņu“ uz leju un „asti“, kas „vijas“ pretī pulksteņa rādītāja virzienam) nav. Turklāt, īpaši pēdiņām veltītajā nodaļā redzam apaļās pēdiņas angļu valodas variantā („sākumā lieto atvērējpēdiņas (« vai “, beigās — aizvērējpēdiņas (» vai ”)“ (Blinkena 2009, 238)), kas galā noved pie aplamas tradicionālās aizvērējpēdiņas saukšanas par atvērējpēdiņu. (Pirmajā izdevumā atvērējpēdiņa vēl ir latviskā: „ (Blinkena 1969, 370).)

Tradicionālās latviešu apaļās pēdiņas („..)“ formas ziņā sakrīt ar lietuviešu, igauņu, krievu un vācu, bet atšķiras no poļu („..“) un angļu („..“). Par latviešu tekstu salikumos lietojamām pēdiņām sk., piemēram, Auziņš 1942, 301; sk. arī 2. un 3. attēlu iepriekš. Citās garnitūrās jeb burtu kompleksos šī atšķirība ir vairāk pamanāma, sal. „Times New Roman“: latviešu („..“), poļu („..“), angļu („..“), citās — mazāk. Mūsdienu latviešu apaļās angliskās pēdiņas būtu ļoti vēlams „atlabot“ atpakaļ uz latviskajām. Tādas tās bija paredzētas arī Latvijas valsts standartā LVS 24-93, sk. 6. attēlu. Par tām ir jāaizdomājas ik reizes, kad latviešu un leišu mūsdienu teksti skatāmi blakus, kā, piemēram, „Baltu valodu atlanta“ projektā (2009), kur kaimiņi tekstā lieto agrākās, abu tautu rakstībai kopīgās, aizvērējpēdiņas, bet „programmklausīgākie“ latvieši — jau angliskās, sal. „Tēvs mūsu“ un „Tēve mūsu“ 17. lpp. u. tml.

Runājot par dažādu burtu dizainu, nākas atzīt, ka pēdiņas reizēm tiek nepareizi orientētas. 12. attēla tabula rāda dažu datoros patlaban lietojamo fonu pēdiņas (rūtis, kur ir divas pēdiņas, pa kreisi ir rādītas attiecīgajā burtkopā

esošās, pa labi — kādām tām vajadzētu būt). Ļoti pamācoša ir „Trebuchet MS” fonta versiju vēsture: „Windows 2000” operētājsistēmā iekļautajā versijā bija iestrādāta nepareizi orientēta apgriezta divpēdiņa („Unicode” nr. 201C) un attiecīgā vienpēdiņa („Unicode” nr. 2018), vēlākajās versijās šī kļūda labota. Taču tādu pašu kļūdu joprojām redzam fontā „Courier New”. Turklāt šim fontam piemīt vēl viena nepilnība (kopīga ar fontiem „Tahoma”, „Verdana”, „Comic Sans MS”, varbūt vēl citiem): tajā divpēdiņu ar „Unicode” nr. 201C vietā ir liktas divpēdiņas, kam būtu jābūt rūtī ar nr. 201F (starp citu, visai retas mūsdienu datorfontos — no tabulā iekļautiem fontiem tās ir iestrādātas tikai „Times New Roman”), fontos „Tahoma”, „Verdana” un „Comic Sans MS” šī kļūda skar arī vienpēdiņas (nr. 2018 un nr. 201B ir sajaukti vietām). Tāpēc, lietojot minētos fontus, ir jābūt uzmanīgiem. Visai jocīgi izskatās tradicionālās latviešu aizvērējvēdiņas, saliktas ar „Courier New”⁹. Pareizi salikt latviešu pēdiņas šajā fontā vispār nav iespējams. Atliek cerēt, ka arī tas ar laiku tiks labots, kā ticis labots fonts „Trebuchet MS” ar līdzīgu kļūdu.

Mūsdienu latviskotajās datorprogrammās iebūvētas latviešu valodai svešās poļu pēdiņas, acīmredzot saskaņā ar kļūdainu norādījumu literatūrā (Blinkena 1969, 31, 370), kam seko arī mūsu terminologi (Rokasgrāmata 2006, 68). Tomēr, kā redzējam, A. Blinkenai konkrētas rakstu zīmes forma ne vienmēr ir svarīga, un grāmatas jaunajā izdevumā vērojams pēdiņu formas sajaukums ir zīmīgs pats par sevi. Diemžēl, tā kā citu autoritatīvu un mūsdienīgu pētījumu šai jomā latviešiem nav, bet agrākās tipogrāfiskās tradīcijas iepazīt un izmantot esam par kūtru, kļūdās ne tikai datorprogrammu latviskotāji, bet arī valodas konsultanti. Raksturīga šai ziņā ir atbilde uz jautājumu „Kā pareizi lietot pēdiņas?” 6. „Valodas prakses” numurā (sk. VP-6 2011, 178). Atbildēts izvairīgi, lai neteiktu — notikusi „atrakstīšanās”, bet ieteikums „atsaukties uz klasiskām vērtībām un lietot pēdiņas pēc A. Blinkenas ieteikuma” (turpat) — izklausās pēc zobošanās, lai neteiktu „stiprāk”. Arī 1996. gadā izveidotais Tulkošanas un terminoloģijas centrs pret šādiem „tehniskiem sikumiem” (un, tāpat kā konsultanti, — gan jau bez kāda „slikta” nolūka, bet „klausot” nepareizajam instalējumam programmatūrā vai autoritatīvajiem A. Blinkenas grāmatas norādījumiem) izturas līdzīgi un par pēdiņām raksta, piemēram, šādi: „Iespējā tekstā lieto galvenokārt apaļās pēdiņas (“ ”); tās liek tekstam no abām pusēm un augšā” (Rokasgrāmata 2006, 68).

⁹ Var saprast, kā šī kļūda ir radusies: saliekot tekstu angļu valodā, kam fonts sākotnēji arī tika domāts, autentiskās pēdiņas izskatās visai simetriski: “Courier New”, kas varbūt bija visai nevainīgs kāda dizainera izgudrojums (sal. vairāk tradicionāla dizaina angļu pēdiņas: “Palatino Linotype”).

pēc novietojuma parastas vai spoguļattēla	rindas apakšā		rindas augšā							
	parastas		parastas				spoguļattēla			
	parastas		parastas		apgrieztas		parastas		apgrieztas	
	vien-	div-	vien-	div-	vien-	div-	vien-	div-	vien-	div-
Izskats	’	”	’	”	‘	“	’	”	’	”
Nr. ASCII tabulā	130	132	146	148	145	147	—	—	—	—
Nr. Unicode tabulā	201A	201E	2019	201D	2018	201C	201B	201F	—	—
Times New Roman	’	”	’	”	‘	“	’	”		
Arial	’	”	’	”	’	”	’	”		
Monotype Corsiv	’	”	’	”	’	”	’	”		
Trebuchet MS (mūsdienu versija)	’	”	’	”	‘	“	’	”		
Trebuchet MS (2000. g. versija)	’	”	’	”	’	”	’	”		
Calibri	’	”	’	”	’	”				
Myriad Pro	’	”	’	”	’	”				
Palatino Linotype	’	”	’	”	’	”	’	”		
Courier New	’	”	’	”	’	”	’	”		
Tahoma	’	”	’	”	’	”	’	”		
Verdana	’	”	’	”	’	”	’	”		
Comic Sans MS	’	”	’	”	’	”	’	”		

12. attēls. Pēdiņas dažādos fontos

Siko rakstzīmju tāda vai citāda lietojuma pamatojumam var, protams, meklēt piemērotu mūsdienu poligrāfijas literatūru. Var skatīt, teiksim, 1995. gadā iznākušo „Latviešu-angļu-vācu-krievu poligrāfijas un izdevējdarba terminu vārdnīcu” (ap 3500 terminu; sastādījis G. Krieviņš), tomēr tajā atrodami vien „pliki” termini un to tulkojums vairākās valodās, bet ne kas līdzīgs A. Auziņa vārdnīcai (Auziņš 1942), kur grāmatrūpniecībai aktuālie vārdi pēc iespējas un vajadzības ne tikai skaidroti, bet arī ilustrēti (sk. 4. attēlu). Protams, šādi lieliski 20. gs. 40. gadu latviešu poligrāfijas speciālistu izdevumi ir jau pagājība, tomēr tādus nodot aizmirstībai nevajadzētu.

Beidzot šo nodaļu, paliek vēl jautājums par vienpēdiņu lietošanu. No starpkaru laikā praktizētā to lietojuma ar divpēdiņām noformētā teksta fragmentā (sk. A. Auziņa ieteikumu 4. attēlā) vēlāk ir atteikušies, sal. A. Blinkenas aizrādījumu (1969, 379; 2009, 406): „Ja kāda teikuma citāta vai virsraksta sākums vai beigas saskaras ar cita citāta vai virsraksta sākumu un beigām,

liekamas divējas pēdiņas. Katras nozīmes pēdiņām nav vajadzīgs savs veids“ (1969. gada izdevumā vēl seko parindes piezīme, ka „krievu valodā, piemēram, šādos gadījumos prasīts, lai katru zīmi parādītu ar sava veida pēdiņām: « , „ »). Jāuzsver, ka A. Auziņš novietoja vienpēdiņas līdzīgi kā divpēdiņas (, ‘), bet A. Blinkena iegalvo, ka „atšķirībā no parastajām pēdiņām vienpēdiņas kā nosaukuma priekšā, tā aiz šī nosaukuma raksta rindas augšā (‘ ’)” (1969, 379) (jaunajā izdevumā atvērējpēdiņa ir labota: ‘..’ (2009, 406))¹⁰. Cik pamatota bijusi atteikšanās no A. Auziņa piedāvātās pēdiņu variēšanas, tāpat atvērējvienpēdiņas formas, varētu apspriest atsevišķi.

Katrā ziņā mūsdienu valodā vienpēdiņu pamatfunkcija ir diezgan specifiska un to lietojums ierobežots — vārdu nozīmes un šķirņu oriģinālnosaukumu rādīšana¹¹. Šis paņēmieni kopā ar pašu vienpēdiņas zīmi tāpat nācis no angļu un vācu valodas (sk. Blinkena 1969, 379), arī krievu valodā šai funkcijā lieto vienpēdiņas (t. s. „марровские кавычки” — pēc valodnieka N. Marra). Šai ziņā vienpēdiņu vēsturi varētu salīdzināt ar pusgarās domuzīmes likteni: abas zīmes latviešu valodā ir aizgūtas ar visai šauru funkcionālo slodzi, kas vienpēdiņu gadījumā jau pilnīgi nostiprinājusies¹², bet pusgarās domuzīmes gadījumā vēl tikai iekaro savas pozīcijas.

Mūsdienās pastāv tendence aizstāt pēdiņas ar kursivējumu. Domājams, šis paņēmieni būtu vērtējams piesardzīgi. Visai ierasts ir kursivēt piemērus valodnieku rakstos, bet izmantot kursivējumu īpašvārdu (piemēram, organizāciju nosaukumu) un citātu izcēlumam diez vai būtu saskaņā ar

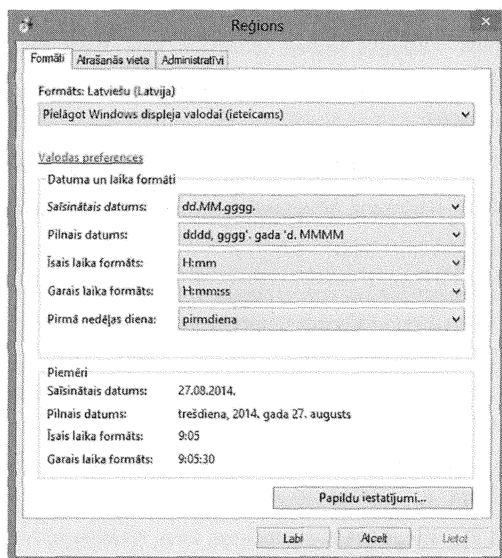
¹⁰ Acīmredzot sekojot A. Blinkenai, šo diemžēl nepareizi „māca” resp. kļūdaini lieto divas aizvērējvienpēdiņas latviešu „Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata” autore, sk. Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002, 224, arī Ceplīte, Ceplītis 1991, 7 et passim, 1997, 7 et passim (pareizi — atšķirībā no latviešiem tradicionālajām apaļajām pēdiņām, ko turpat blakus rāda nepareizi, — Skujiņa 1999, 121). Kļūdaini orientētas vienpēdiņas, turklāt atšķirīgi, abās savās izstrādēs piedāvājis arī A. Bankavs: ‘..’ (1994, 117); ‘..’ (2003, 209); sk. arī 5. attēlu. Par vienpēdiņām un to grafisko attēlu jau Andronovs, Leikuma 2008b, 112–113.

¹¹ Aizvērējvienpēdiņu lieto vēl strupinājuma (izlaistā patskaņa vārda vidū vai beigās) rādīšanai: mūs’ = mūsu. Šādu aizvērējvienpēdiņas zīmi, saucot to par apostrofu jeb saīsināmo zīmi, apraksta arī Grīnbergs, Kleinbergs (1944, 78), savukārt K. Milenbahs 20. gs. sākumā sauc to par paīsināmo zīmi (Endzelins, Milenbahs 1907, 239). Angļu terminoloģijā („Unicode” standartā) šķir labo vienpēdiņu (‘ ,right single quotation mark”) no apostrofa („apostrophe”), kā sauc nepāra vienpēdiņu (’), varbūt šai terminoloģijai varētu sekot arī latviešu valodā.

¹² Daži Lietuvas valodnieki mēģina ieviest rindiņas apakšā liekamas vienpēdiņas lietojumu vārdu nozīmes rādīšanai, sal. Stundžia 2009, 12: „... vartojamos vienodo stiliaus dvigubos ir viengubos kabutēs (pvz.: „kirtis yra kalbos siela”; lo. *segmentum ,atkarpa, gabaliukas’*). Tas tomēr nešķiet korekti, jo agrākajās tradīcijās dažādi novietoja vienpēdiņas divpēdiņu iekšpusē (un tur tiešām jocīgi izskatītos citāds risinājums: „ ‘ ’ ”), bet nozīmes rādīšanai tās ir aizgūtas no angļu valodas, kur abas bijušas augšā.

latviešu valodas tradīcijām. Šajā rakstā fonu u. tml. nosaukumi rakstīti pēdiņās. Terminologi diemžēl uzskata citādi (Rokasgrāmata 2006, 68).

Ākūti nepieciešama ir korektu latviešu domuzīmju un pēdiņu iestrādāšana teksta salikšanas un maketēšanas datorprogrammās¹³, pret kurām šai rakstā ne vienreiz vien ir vērsta kritika. Jāatzīst, protams, ka daudz kas datorprogrammās ir latviskots racionāli un lietotājam ērti. Par ērtu uzskatāms arī latviešu pulksteņa laika un datuma formāta šķirums, kā tas piedāvāts „MS Windows 8” reģionālo iestatījumu sadaļā (13. attēls): 27.08.2014. un 9:05:30. Lidzšinējās latviešu tradīcijās šāda šķiruma nav bijis (sk. Grīnbergs, Kleinbergs 1944, 199; Blinkena 1969, 341), tāpēc lietīšķo rakstu rokasgrāmatās (Skujiņa 1999, 108; 2014, 81, 87; Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002, 204) šķirums piedāvāts netiek. Punkts starp datuma vienībām saskan ar latviešu valodas principu ar punktu apzīmēt kārtas skaitļa vārdus, bet, pulksteņa laiku norādot, lietojam pamata skaitļa vārdus. Jaunā datoros iestrādātā sistēma, mūsuprāt, ir racionāla, jo ērti ļauj diferencēt datuma un pulksteņa laika norādes, tāpēc šim piedāvājumam varētu sekot plašāk.

13. attēls. Pulksteņa laika un datuma formāts latviskotajā operētājsistēmas „MS Windows 8” versijā

¹³ Pagaidām, lai dabūtu pareizās aizvērējpēdiņas, nākas vai nu ievadīt to ASCII kodu (taustiņu kombinācija „Alt + 0147 (no ciparu tastatūras)”), vai „Unicode” numuru („201C” un tad taustiņu kombināciju „Alt + x”), vai uz brīdi pārslēgt saliekamā teksta valodu uz lietuviešu, lai dators pēdiņas automātiski orientētu pareizi.

Par „sīkajām” rakstu zīmēm tik tiešām der padomāt „sīkāk” (ilgāk un piekāsīgāk), veidojot izvērstus, pamatotus un latviešu tradīcijās balstītus to lietošanas aprakstus, līdzīgus citās valodās atrodamajiem, sal. krievu klasisko rokasgrāmatu (Мильчин 2009) vai amerikāņu *vade mecum* (Manual 2010¹⁴).

1. Andronovs, Leikuma 2008a — Andronovs, Aleksejs, Leikuma, Lidija. Sīkās rakstu zīmes: to forma, nosaukumi un to lietošana. 44. Artura Ozola dienas konference „Valodas skaņas un burti, to savstarpējās attiecības”. Veltījums Jurim Bāram (1808–1879) 200. gadadienā. Referātu anotācijas un kopsavilkumi. Rīga 2008. gada 17. marts¹⁵. Rīga : Latvijas Universitāte, 2008, 5.–8. lpp.
2. Andronovs, Leikuma 2008b — Andronovs, Aleksejs, Leikuma, Lidija. Latviešu valodas izlokšņu transkripcijas kopšanas jautājumi. *Valodniecības raksti-1*. Rīga : LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”, 2008, 107.–116. lpp.
3. Auziņš 1942 — *Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca*. Sakārtojais Ansis Auziņš. Rīga : Latvju grāmata, 1942.
4. Bankavs 1994 — Bankavs, Andrejs. *Saišinājumi*. Rīga : Avots, 1994.
5. Bankavs 2003 — Bankavs, Andrejs. *Latviešu valodas saišinājumu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2003.
6. Blinkena 1969 — Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zinātne, 1969.
7. Blinkena 2009 — Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009.
8. Bergmane, Blinkena 1986 — Bergmane, Anna, Blinkena, Aina. *Latviešu rakstības attīstība: latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga : Zinātne, 1986.
9. Ceplīte, Ceplītis 1991 — Ceplīte, Brigita, Ceplītis, Laimdots. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga : Zvaigzne, 1991.
10. Ceplīte, Ceplītis 1997 — Ceplīte, Brigita, Ceplītis, Laimdots. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997.
11. Endzelīns, Milenbahs 1907 — *Latviešu gramatika*. J. Endzelīna un K. Milenbaha sarakstīta. Rīga : K. J. Zihmaņa apgādība, 1907.
12. Grīnbergs, Kleinbergs 1944 — Grīnbergs, Jānis, Kleinbergs, Fricis. *Mācības grāmata burtlīčiem: ar daudziem piemēriem tekstā, latviski-vāciskiem un vāciski-latviskiem grāmatrūpniecības terminiem un norādījumiem latviešu pareizrakstībā*. Rīga : Tehnisko un praktisko rakstu apgāds, 1944.

¹⁴ Par šo grāmatu — dāsno 2015. gada priekšvakara dāvanu — pateicamies kolēgam no Amerikas — baltistam profesoram Stīvenam Jangam (*Steven Young*).

¹⁵ Bibliogrāfijā ievērotas „Valodas prakses” krājumu noformējuma prasības attiecībā uz kursivējuma lietojumu.

13. Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002 — Guļevska, Dainuvīte, Miķelsone, Aina, Porīte, Tamara. *Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata*. Rīga : Avots, 2002.
14. Leikuma, Andronovs 2005 — Leikuma, Lidija, Andronovs, Aleksejs. Priekšvārds. M. Rudzīte. *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 3.–12. lpp.
15. Manual 2010 — *The Chicago manual of style*. Chicago (Ill.); London : University of Chicago Press, 2010.
16. Rokasgrāmata 2006 — *Tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata* [tiešsaiste]. Rīga : Tulkošanas un terminoloģijas centrs, 2006 [skatīts 10.07.2014.]. Pieejams: http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/publikacijas/tiesibu_aktu_tulkosanas_rokasgramata.html
17. Skadiņa, Vasiljevs 2013 — Skadiņa, Inguna, Vasiljevs, Andrejs. Valodas tehnoloģijas. *Latviešu valoda*. A. Veisberga redakcijā. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 453.–475. lpp.
18. Skujiņa 1999 — Skujiņa, Valentīna. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.
19. Skujiņa 2014 — Skujiņa, Valentīna. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014.
20. Skujiņa 2002 — Skujiņa, Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga : LVI, 2002.
21. Stundžia 2009 — Stundžia, Bonifacas. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija*. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
22. VP-6 2011 — *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 6. Atb. red. Ojārs Bušs. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011.
23. VPSV 2007 — *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. Valentīna Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
24. Мильчин 2009 — Мильчин, Аркадий Эммануилович. *Справочник издателя и автора*. Москва : Издательство Студии Артемия Лебедева, 2009.

Latviešu valodas aģentūra

Nr. 10/2015

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Populārzinātnisku rakstu krājums

10

**Rīga
Latviešu valodas aģentūra
2015**

UDK 811.174(082)

Va 390

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums. Atb. red. G. Smiltneice. Nr. 10. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015. 196 lpp.

Atbildīgā redaktore *Dr. philol. Gunta Smiltneice*

Recenzente *Dr. philol. Anna Vulāne*

Populārzinātniskā rakstu krājuma 10. laidienā ietvertie raksti ir sakārtoti vairākās tematiskās sadaļās – vispārīgi jautājumi, gramatika, vārddarināšana, terminoloģija, onomastika, leksikogrāfija, ortogrāfija. Šajā laidienā samērā liela uzmanība pievērsta gramatikas jautājumiem. Ir sniegts populārzinātnisks apraksts par gramatiku rašanos un gramatiku veidiem, un divi raksti veltīti jaunajai „Latviešu valodas gramatikai” (2013), akcentējot dažas novitātes morfoloģijā un sintaksē saistībā ar valodas praksi. Gramatikas problēmas skatītas rakstā par vidusskolas klašu latviešu valodas mācīgrāmatu saturu. Interesantā skatījumā runāts par to, kā izpaužas latviešu valodas gramatikas parādību pārnese norvēģu valodā, apgūstot šo valodu. Vārddarināšanas sakarā apskatītas tulkotās un netulkotās abreviatūras un to lietošanas problēmas valodas praksē. Terminoloģijas sadaļā ir apskatītas itāļu ēdienu un dzērienu nosaukumu atveides tendences latviešu valodā un pārmaiņas teātra izrāžu žanroloģiskajos apzīmējumos. Onomastikas sadaļā ir apskats par neoficiālajiem jeb slenga urbanonīmiem – vairāku Latvijas pilsētu neoficiālo vietvārdu apkopojums un salīdzinājums, kas balstīts uz jauniešu aptaujas rezultātiem. Leksikogrāfijas problemātika apskatīta rakstā par „Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcu” (2012). Ir pievērsta uzmanība dažām neprecizitātēm un tam, ko vārdnīcā saskata un vēlētos ieraudzīt ieinteresēts vārdnīcas lietotājs. Ortogrāfijai veltītajā rakstā ir aktualizētas latviešu grāmatrūpniecības tradīcijas dažu tipogrāfisko zīmju (dažāda garuma horizontālo svītru un pēdiņu) lietojumā, kas pašreizējā praksē bieži neatbilst latviešu poligrāfijas tradīcijām un kam nav konsekvencu lietojumā. Rakstu krājumā ir valodas konsultāciju sadaļa, informācija par LZA Terminoloģijas komisijas un Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas aktualitātēm, kā arī jaunāko valodniecisko izdevumu bibliogrāfija, humora lappusīte un ziņas par autoriem.

Rakstu krājums paredzēts visiem, kas interesējas par valodu un tās paveidiem, par valodas kultūru un valodas prakses jaunumiem.

Korektore Rūta Augstkalne, Marta Balode

Maketa un vāka dizaina autors Kristaps Rozītis

Rakstu krājuma 10. numuru maketēja Vanda Voiciša, SIA „Idea lex”

© LVA, 2015

© Kristaps Rozītis, vāka un maketa dizains

ISSN 1691-273X